

અહમ્ ઓગાળવા આવ્યા : એક સુખી જીવનો ગઝલસંગ્રહ

મહમ્મદ હુસૈન આઝાદે એમના પ્રસિદ્ધ પુસ્તક આબ-એ-હયાતમાં મીર તકી મીરનો એક કિસ્સો આવો પણ આલેખ્યો છે “સઆદત યાર ખાં રંગીન નવાબ તહમાસ્પ બેગ ખાં કિલેદાર-એ-શાહી કે બેટે થે. ચૌદહ-પન્દ્રહ સાલ કી ઉમર થી. બડી શાન-ઓ-શૌકત સે ગયે ઔર ગઝલ સુધાર કે લિયે પેશ કી. સુનકર કહા, સાહબઝાદે, આપ ખુદ અમીર હૈં ઔર અમીરઝાદે હૈં. નેઝાબાઝી, તીરઅંદાઝી કી કસરત કીજિયે. ઘુડસવારી કા અભ્યાસ કીજિયે. શાયરી દિલખરાશી ઔર જિગરસોઝી કા કામ હૈ. આપ ઈસકે ચક્કર મેં ન પડે. જબ ઉન્હોંને બહુત આગ્રહ કિયા તો ફરમાયા કિ આપકી તબિયત ઈસ કલા કે યોગ્ય નહીં. યહ આપકો નહીં આને કી. વ્યર્થ હી મેરી ઔર અપની ઔકાત ખોની ક્યા ઝરૂરી હૈ.

આપણને સૈંકડે છાણુનો આનંદ.

કોઈ ગઝલસંગ્રહમાંથી દસ-બાર સારા શેર ટાંકવા અને પછી – જુઓ આ કેવા સારા શેર છે, આ કેવો સારો ગઝલકાર છે – એમ કહેવું એ સાદી બુદ્ધિનું લક્ષણ છે. કોઈ ગઝલસંગ્રહમાંથી દસ-બાર સારા શેર ટાંકી શકીએ તો એમાંથી આપણે દસ-બાર સામાન્ય, નબળા, ખરાબ શેર પણ ટાંકી શકીએ. પછી શું આપણે એમ કહીશું – જુઓ આ કેવા સામાન્ય, નબળા, ખરાબ શેર છે, આ કેવો સામાન્ય, નબળો, ખરાબ ગઝલકાર છે. –

સુખી જીવો માટે ગઝલક્ષેત્રે સુખી થવાના કેટલાક નુસખા છે. તેમાંનો એક નુસખો એટલે છંદદોષ. એક તો શેરમાં બે જ પંક્તિની સંકડાશ, ઉપરથી કાફિયો પણ નિભાવવાનો, રદીફ પણ જાળવવાનો. અંદરથી સંતુલન પણ સાચવવાનું, સંવાદિતા પણ સંભાળવાની. આટઆટલી પળોજણ જાણે ઓછી હોય તેમ છંદ પણ અતૂટ રાખવાનો. ગઝલ એટલે સ્વપીડનવૃત્તિનો આવિષ્કાર. આમ, આટલું દુઃખી થવા કરતાં સુખ મળે તેમ, તેટલું મેળવી લેવું. કાફિયા, રદીફ તો પડતાં જ ન મુકાય. સંતુલન અને સંવાદિતા તો ચર્ચાના વિષય. આંખ સામે દેખાતો, સુખી થવાનો ટૂંકો રસ્તો એટલે છંદના ફંદમાંથી છુટકારો. જોકે સાવ તો છૂટી ન પડાય. છંદ સાવ તો છોડી ન દેવાય. અછાંદસ ગઝલ તો કોઈ મરણિયો જ કહે. એટલે કે ઝાઝું મથવું નહીં. ઝાઝું મૂંઝાવું નહીં એટલે કે છંદ જાળવવા માટે ઝાઝું દુઃખી ન થવું. એટલે કે છંદ જાળવાય એટલા જાળવવા અને તોડવા હોય તેટલા તોડવા. સુખી જીવો માટે સુખદાયી સમાધાન. એટલે કે એક લઘુના સ્થાને ‘પર’ મૂકતાં જરાય મૂંઝાવું

નહીં. એટલે કે ‘વૃ’ જોડાક્ષરના પ્રભાવને ધરાવ અવગણવો. એટલે કે લઘુ-લઘુના સ્થાને ‘તારી’ ન પ્રયોજાય તો શું પ્રયોજાય એવા વિચારે દુઃખી ન થવું. એટલે કે સુખની ‘ક્ષિતિજ’ને ગુરુ-લઘુ પ્રમાણે પ્રયોજવા સુધી વિસ્તારવી એટલે કે...

કાપી સતત રહી છે સમયને દિવસ ને રાત,
લટકી રહી જે ભીંત પર ટકટકની પોટલી.

આટલી વૃત્તિ પ્રવૃત્તિ છે છતાં,
એક સ્મરણને સાવ લઈ બેઠા છીએ.

કોઈ શીખે તારી પાસેથી કલા આ મોહક,
તારો ખરતાં તું જે બોલ્યો એ બધું સાચું છે?

સરહદો પરનો પહેરો તેજ કરો,
ક્ષિતિજ સંભાળો – સાંજ થઈ ગઈ છે.

ગઝલપંક્તિમાં ‘કહેણ’ શબ્દ આપણે લઘુ-ગુરુ-લઘુ પ્રમાણે પ્રયોજીએ અથવા ‘હ’ યુત્તિ દ્વારા ગુરુ-લઘુ પ્રમાણે. ગઝલપંક્તિમાં ‘કહેણ’ શબ્દ લઘુ-ગુરુ પ્રમાણે પ્રયોજવા માટે કલ્પનાશક્તિ આવશ્યક છે. જબરી. આ પરથી આપણે તારવી શકીએ કે છંદોબદ્ધ ગઝલપંક્તિ અંગે સુખી જીવો જબરી કલ્પનાશક્તિ ધરાવતા હોય છે. ગઝલપંક્તિમાં ‘ઊંડાણ’નો ‘ઊં’ કે ‘હૂંડી’નો ‘હૂં’ લઘુ પ્રમાણે પ્રયોજતાં આપણે સતત અવઢવ અનુભવીએ. ‘ઊંડાણ’નો ‘ઊં’ કે ‘હૂંડી’નો ‘હૂં’ લઘુ પ્રમાણે પ્રયોજવા મનોબળ આવશ્યક છે. મક્કમ. આ પરથી આપણે તારવી શકીએ કે છંદોબદ્ધ ગઝલપંક્તિ અંગે સુખી જીવો મક્કમ મનોબળ ધરાવતા હોય છે.

ઘણાં વર્ષે એણે કહેણ મોકલ્યું છે,
મને થાય છે, તોડી નાખું રિવાજો.

મને કોઈ ખુદનાં ઊંડાણોમાં ખેંચે...
અને મારા હોવાનો ભાંગીને ભુક્કો!

સ્વીકારે છે કયા ભવની હૂંડી અદૃશ્ય રહીને કોણ?
બધા ખાલી છે કોઠારો છતાં ખેરાત ચાલે છે.

જેને કડવી તોડનો બાધ ન હોય તેને વરવી જોડનોય વાંધો ન હોય. ભલેને ગુજરાતી ભાષામાં શબ્દની વરવી જોડની કશી વ્યવસ્થા ન હોય. ભલેને. ‘બહાર આ હૂંફવર્તુળની, બહુ વરસાદ આવે છે’ પંક્તિનું – બહાર આ હૂંફવર્તુળની, બહુ વરસાદ આવે છે – એવું છાંદસપઠન ખુશીથી થાય. ‘નિબિડ અંધકાર આખો પર્વત ગળી જાય’ પંક્તિનું – નિબિડ અંધકાર આખો પર્વત ગળી જાય – એવું છાંદસપઠન સુખે કરાય. એવું જ સુખદાયી પઠન ‘હાથ આવી’ના સ્થાને - હાથાવી કરાય. એવું સુખદાયી પઠન ‘બસ એ જ’ના સ્થાને – બસે જ – કરાય. એવું જ...

ન જાઓ, આમ છોડીને આ બાહુપાશની છત્રી!
બહાર આ હૂંફવર્તુળની, બહુ વરસાદ આવે છે!!

નિબિડ અંધકાર આખો પર્વત ગળી જાય,
છતાં ત્યાં હજી કેમ દેખાય તરણું?

ઢળતી ઉમ્મરમાં સ્લેટ હાથ આવી,
મેં ફરી એમાં બાળપણ દોર્યું!

રહસ્યો પામી ગયા છે બસ એ જ જાગે છે,
ઊંઘી જવાથી કદી રાત કેં પસાર ન થાય.

શબ્દજોડનું સુખ આગળ જતાં પંક્તિજોડના સુખ સુધી ન વિસ્તરે તો જ નવાઈ. શેરની પહેલી પંક્તિને અંતે અથવા બીજી પંક્તિની શરૂઆતમાં સંબંધક ન હોવા જોઈએ. ગઝલપંક્તિની આ પ્રકારની રચના નિવારવી, સદા નિવારવી એ લાગતું હોય એટલું સહેલું નથી. મીરના, ગાલિબના શેરમાં પણ ક્યાંક-ક્યાંક આવા સંબંધક આવી જાય. ક્યાંક-ક્યાંક. સુખી જીવોને તો સહેલું એટલું પહેલું. મથામણ સહેજે કરવી નહીં. મૂંઝવણ માથે

ધરવી નહીં. મૂંઝાઈ-મૂંઝાઈને, મથી-મથીને શા માટે દુઃખી થવું? સંબંધકનું સુખ હાથવગું જ છેને. પંક્તિની શરૂઆતમાં અથવા અંતે એકાદ શબ્દ ખૂટતો હોય તો સંબંધક હાજરાહજૂર. તરત ખાલી જગ્યા પૂરે. દે દામોદર ખાળમાં વાણી.

સ્હેજ ઠેલો પવનનો વાગે કે,
સીમમાં સળવળે છે અંધારું.

સ્વપ્ન યાચે રજા નયનની અને,
ઝાંખું કેં ઝળહળે છે અંધારું.

એક તો ચાંદ પોતે પાગલ ને,
એને પાગલ વધુ કરે વૃક્ષો.

એ ખજાના સમું મળ્યું છે પણ
દર્દને કેવી રીતે વાપરવું!

છે કવન તો મારું, પણ,
લાગે છે બધાનું છે.

અને...ક્યાંથી શરૂ કરવું, મેં તારા પર લે! આ છોડ્યું!
જનમવું, જીવવું, મરવું મેં તારા પર લે! આ છોડ્યું!

તર્જની જાય બંધ પાંપણ પર,
ને મને થાય શું હશે રેશમ!

પંક્તિજોડનું સુખ પામવામાં સુખી જીવો સંબંધકના સદા ઓશિયાળા ન રહે. શેરની પંક્તિઓ સંબંધક વિના પણ જોડી લે. એવા વરવા જોડાણથી શેર બે પંક્તિનો ન રહેતાં એક સળંગ પંક્તિનો થઈ જાય તોય સુખી

જીવોને તો જરાય વાંધો નહીં. શેરની બે પંક્તિ અલગ સ્થાપવા, સદા અલગ સ્થાપવા, સજાગ રહેવું પડે, સદા સજાગ રહેવું પડે. સજાગ રહેવું એટલે ઊંઘ ખોવી. ઊંઘ ખોવી એટલે દુઃખી થવું. દુઃખી શા માટે થવું? ધ્યેય મૂળે સુખ પામવાનું છે. કોઈ પણ રીતે. યેન કેન પ્રકારે યેનકેનખેનગેનઘેન પ્રકારે.

અહો! જોઈ લો! સૂર્ય જન્મે એ પહેલાં,
ગગન પૂર્વનું થઈ ગયું રક્તવરણું.

બુદબુદા જેવા હતા શબ્દ છતાં, કાગળની
નાવ તરતાં તું જે બોલ્યો એ બધું સાચું છે?

સૂર્ય ઊગી ગયો છે પણ સાથે,
અસ્ત થાવાની ઘાત ઊગી છે.

‘ગામડું કોણ લઈ ગયું?’ પૂછે,
ગામડાવાળો – સાંજ થઈ ગઈ છે.

કમનસીબી તો જુઓ કે સૂર્યમુખીને અમે,
શોધવા નીકળ્યા સવારે તે જડ્યાં સાંજના.

પ્રથમ થોડો વખત વાદળ વરસતાં હોય છે, એ બાદ,
લીલીછમ અવનીને જોયાનો અશ્રુપાત ચાલે છે.

હતો એક બીજ ને એમાંથી આજે વૃક્ષ થઈને એ,
હજારો ઘોંસલાને આપવા વરદાન – બેઠો છે.